

Толкач А.М.,
викладач кафедри історії та теорії
держави і права, конституційно-
го та адміністративного права
Чернігівського державного інсти-
туту права, соціальних техноло-
гій та праці

ПОНЯТТЯ ОПІКИ В “РУСЬКІЙ ПРАВДІ” ТА ПОГЛЯДИ М.Ф. ВЛАДИМИРСЬКОГО-БУДАНОВА, ВИКЛАДЕНІ В ПРАЦІ “ОГЛЯД ІСТОРІЇ РОСІЙСЬКОГО ПРАВА”

Розвиток вітчизняного цивільного права на сучасному етапі характеризується розширенням і вдосконаленням системи захисту цивільних прав. Правовий інститут опіки і піклування відіграє важливу роль для забезпечення рівності фізичних осіб у можливості набуття та здійснення ними цивільних прав та створення і виконання юридичних обов'язків.

Цей інститут є комплексним і містить норми цивільного, сімейного та адміністративного права. Цивільними, зокрема, є норми, що регулюють відносини, які виникають у зв'язку з опікою над майном.

У своїй статті ми хочемо проаналізувати поняття опіки, яке вперше було введено в найдавніший пам'ятці періоду Київської Русі – “Руській Правді”, спираючись на дослідження видатного українського і російського історика права М.Ф. Владимирського-Буданова. Метою цієї статті є дослі-

---

© Толкач А.М.

дження цього правового інституту, зокрема, підстав встановлення опіки над малолітніми особами та їхнім майном та порядку її здійснення, спираючись на "Руську Правду".

Вказаному питанню були присвячені окремі наукові дослідження таких дореволюційних вчених, як М.Ф. Владимирського-Буданова, О. Гордона, К.Д. Каверіна, А.І. Загоровського, В. Сергійовича, Г.Р. Шершеневича, Н.О. Нерсесова, А.В. Карташева та інших.

Спадкове право формувалося і розвивалося внаслідок встановлення приватної власності. В Київській Русі, як і в будь-якому класовому суспільстві, спадковому праву надавалося велике значення. Перші кроки законодавчої регламентації у сфері захисту прав та інтересів малолітніх дітей було зроблено у часи правління Ярослава Мудрого і Володимира Мономаха. До цього часу стосунки між батьками і дітьми регулювалися старовинними звичаями, які мають язичницьке походження. На думку більшості вчених спеціалістів по Київській Русі, авторитет батьків у цей період розвитку української державності був досить значним, на дітей поширювалася влада і батька, і матері. Треба відмітити, що досить високим було становище жінки у тогочасному українському суспільстві. Якщо за римським та старонімецьким правом жінка завжди перебувала під опікою чоловіка і не була дієздатною, то за "Руською Правдою" становище жінки-дружини, матері було в окремих випадках вищим, ніж чоловіка. Дружина зберігала своє майно, а після смерті чоловіка одержувала частину спадщини і ставала главою сім'ї. У відповідності з "Руською Правдою" батько мав розподілити своє майно серед синів, а боярин – ще й серед дочок. Майно ж матері-вдови не було родовим, а тому вона мала право вільно розпоряджатися ним.

Право захищало матір, якщо діти не хотіли їй коритися: "дітям волі не давати". Покарання за вбивство жінки було таким же, як за вбивство чоловіка [1, 19].

Найбільш цінною для нашого дослідження є Поширена редакція "Руської правди", в якій вперше з'явилося поняття "опіка", а також ідея правового захисту дітей, що залишилися без батьків.

Визначення сутності опіки представляє значну складність. В.Ф. Владимирський-Буданов визначає опіку як "штучну владу над сім'єю", Г.Ф. Шершеневич – як "штучну сім'ю, а В.І. Синайський – як "сурогат батьківської опіки над дітьми, їх особистостями і майном".

Опіка за "Руською правдою" встановлювалась у тому випадку, коли в сім'ї помирав батько, а залишалися малолітні діти. Умови виникнення опіки значно відрізняються від сучасних умов. За нормами стародавнього права сім'ю після смерті батька повинна підтримувати вдова або старший брат. Але ці умови є не обов'язковими, тому що жінка-вдова могла померти або вдруге вийти заміж. Таким чином, вказував В.Ф. Владимирський-Буданов, що "відкривається проміжок між смертю спадкодавця і часом, коли

спадкоємці можуть вступити в його права. Цей час і викликав необхідність встановлення опіки” [2, 466]. Із вищенаведеного можна зробити такий висновок, що опіка встановлювалася у двох випадках:

- 1) при малолітстві всіх дітей;
- 2) якщо вдова вдруге вийде заміж або помре.

Якщо спадкоємці були ще малолітніми, то спадщиною до їх повноліття розпоряджалася мати, але тільки у випадку, якщо вона не виходила вдруге заміж. Для того, щоб заохотити жінку не виходити вдруге заміж, піклуватися за виховання своїх дітей, цивільне і церковне право закріплювало за матір'ю право вести господарство свого чоловіка та користуватися прибутками для виховання дітей аж до часу їх повноліття [3, 34-35].

Законодавство передбачало додаткову частку із маєтку її чоловіка для її особистих потреб, поряд із іншою часткою з маєтку, що належала їй за правом приданого, яке вона приносила із собою при укладенні шлюбу. Коли ж вдова по смерті свого чоловіка вдруге виходила заміж, не бажаючи піклуватися вихованням своїх неповнолітніх дітей, тоді вона втрачала право на цю додаткову частку із маєтку свого чоловіка, оскільки це батьківське майно виключно належало дітям, якого б віку вони не були. Коли ж за виховання дітей брався опікун, тоді він отримував законне право опікуватися маєтком їхніх батьків та користати з його прибутків для власної вигоди. Коли ж діти ставали повнолітніми, тоді батьківський маєток переходив у їхні руки, при цьому на нього претендували лише хлопці, які в силу цього мали подбати про придане для своїх сестер [4, 251].

Якщо мати-вдова залишалася із своєю сім'єю, це не означало, що вона може бути опікуном своїх дітей. В.Ф. Владимирський-Буданов поясняє, що поняття опіки і материнської влади є повністю протилежними, виключають одне одного. Якщо вдова розтратить майно дітей і вирішить вдруге вийти заміж, то повинна компенсувати нанесену шкоду. Але закон не передбачає ніякої відповідальності в такому ж випадку, якщо вдова залишається у сім'ї.

Законодавство, захищаючи права малолітніх дітей, залишених на опіку одному із своїх батьків, призначає їм опікунів з-поміж ближчих родичів чи їхніх хресних батьків або ж це міг бути і вітчим. Закон чітко встановлює, що вітчим не є батьком, не може змінювати волю батька, якщо така була, і не може укласти новий договір (ряд). Влада опікунська заміняє владу батьківську, але істотно від неї відрізняється.

Передача майна опікунові здійснювалася при свідках, бо після досягнення дітьми повноліття майно треба було їм повернути. Якщо опікун не зберіг спадщину, він мав виплатити збитки. Але за виконання обов'язків опікуна він користувався доходами з майна дітей, яких він опікував. Про це свідчить стаття 99: “Якщо залишаться в домі [після смерті батька] малолітні діти і не будуть ще здатними самі себе утримувати, а їх мати знову вийде заміж, то віддати їх разом з рухомим і нерухомим майном під опіку

близькому родичу до того часу, доки вони виростуть; товар передавати опікунові в присутності свідків; а що він (опікун) наживе, віддаючи те майно під проценти або пускаючи в торговий оборот, те, повертаючи їм (дітям) сам товар, нехай забере собі як прибуток, бо він годував і турбувався про них; якщо ж буде приплід від челяді чи від худоби, то все це забрати дітям; якщо ж він щось утратив, то за все мусить заплатити тим дітям готівкою; якщо ж навіть вітчим візьме дітей під опіку з їх спадщиною, то умови договору будуть такі ж" [5, 33].

Якщо вітчим помре і залишить після себе своїх і зведених дітей малолітніми, то його рідний син, ставши повнолітнім, зобов'язаний виплатити своїм єдиноутробним братам збитки, які вчинив батько. Встановити опіку міг і батько за життя, вказавши у договорі кого він хоче призначити опікуном. Якщо це був не родич, то були і відсутні свідки при передачі майна. Це свідчить про необмежену владу батька [5, 468]. Найчастіше у таких випадках порушувалися права та інтереси малолітніх дітей.

Існування і величину збитків визначали третейські судді. Характерно, що публічною владою на той час були наділені не чиновники, а члени суспільства. Насамперед згадується церковна влада, яка претендувала на усі справи, пов'язані з опікою ("Руська Правда", ст. 165). Церква виявляла свій моральний авторитет для вирішення сімейних суперечок не лише в судовому порядку, але через такі засоби, як: проповідь, пастирські послання ієрархів, прикладне життя ченців у монастирях, практику індивідуальної сповіді.

Таким чином, розглянувши погляди В.Ф. Владимирського-Буданова на опіку в "Руській Правді" можемо зробити такі основні висновки:

1. Мета опікунства полягала у збереженні майна малолітніх дітей і передання його їм із досягненням повноліття (з 15 років).

2. Опікуна призначали органи влади (чи батько за життя), зазвичай із кола найближчих родичів, або вітчима у випадку відсутності обох батьків, або якщо мати-вдова вдруге виходила заміж.

3. Майно опікунові передавали у присутності свідків (крім випадків, коли опікуна призначав батько, і він не був ближнім родичем). За виконання опікунських обов'язків вік користувався прибутком із майна підопічних і зобов'язаний був відшкодовувати завдані їхньому майну збитки.

4. Мати-вдова не могла бути опікуном у будь-яких випадках. Вона мала значення лише як глава сім'ї, а не опікун.

5. До всіх редакцій "Руської Правди" наступне законодавство і юридичні акти не додало нічого істотного. Вага матері як глави сім'ї, а не опікуна збереглася, лише дещо послабилася впливом родичів чоловіка [2, 468].

Отже, законодавство Київської Русі найперше захищало інтереси і права малолітніх дітей. "Руська Правда" вказує, що церква керувала справами опіки. Цивільно-правові відносини доби Києво-Руської дер-

жави виникали лише між особами, що не були обмеженими у право- і дієздатності.

Література: **1.** Історія українського права / за ред. О. О. Шевченка. – К.: Олан, 2001. – 214 с. **2.** Владимирський-Буданов М. Ф. Обзор истории русского права / Владимирський-Буданов М. Ф. – СПб.; К., 1909. – 699 с. **3.** Смоляр Л. Жінка Київської Русі / Смоляр Л. // Жіночі студії в Україні: жінка в історії та сьогодні. – Одеса: Астропринт, 1999. – С.34-35. **4.** Карташев А. В. Собрание сочинений в двух томах: очерки по истории Русской Церкви / Карташев А. В. – Москва: Терра, 1993. – Т.1. – С.251. **5.** Хрестоматія з історії держави та права України / за ред. А. С. Чайковського. – К., 2003.